

Es Regalo, el milicià i un rellotge d'or

Pau Tomàs Ramis

Introducció. Parla el Capità Jaume

Dia 24 de maig de 1938, Jaume Jaume Rosselló, el *Capità Jaume*, que havia estat batle de Manacor un cop les forces rebels que s'havien revoltat contra la Segona República prengueren el poder de l'illa i de la ciutat, hagué de declarar en la causa sumaríssima oberta a Emili Torres Muixiu, un ciutadà català que es trobava a Manacor en el moment del desembarcament del capità Bayo ocorregut entre el 16 d'agost i el 4 de setembre de 1936.

En aquells moments Jaume Jaume era capità d'Infanteria retirat amb destinació al 50 Batalló del Règim d'Infanteria Palma núm. 36 i estava destinat a Andratx, des d'on compareixeria i faria la seva declaració.

Jaume afirmà que feia dos anys, mentre ell era batle de Manacor i el desembarcament republicà estava en plena acció, havia interrogat Emili Torres i aquest li havia contat que durant el primer d'aquell desembarcament havia estat amb alguns dels desembarcats republicans a la finca des Regalo i que després s'havia amagat a una cova de la casa de la manacorina Conxa Ferrer amb altra gent.

Aquella declaració no va convèncer el Capità Jaume i el va fer detenir, situació en què va estar fins dia 13 de setembre quan el Comte Rossi, que ja tenia una fortíssima presència en la vida social i política de l'illa, prèvia autorització telefònica al mateix Jaume per part del governador civil, se'n feu càrrec.

El Capità Jaume també declarà que sabia que abans del desembarcament Emili Torres freqüentava la finca des Regalo i que pel que anava contant era

Signatura d'Emili Torres Muixiu a la notificació del components del tribunal del Consell de Guerra que se li havia obert (AJTT33, causa sumaríssima 197/38, f. 42).

Signatura del Capità Jaume a la declaració feta el 24 de maig de 1938 (AJTT33, causa sumaríssima 197/38, f. 9).

d'«ideales separatistas»,¹ tot i que la seva actitud abans del 18 de juliol de 1936, segons l'exbatle, no havia cridat l'atenció ja que feia una vida retirada, fent passejades amb el tinent coronel Bartomeu Nadal Pastor, Guixó.

La imputació

Aquella declaració de Jaume Jaume venia motivada per la causa sumaríssima contra Emili Torres que dia 20 de maig de 1938, quatre dies abans, havia ordenat instruir l'auditor de guerra Pedro Topete «por supuestas manifestaciones contrarias al Movimiento Nacional Salvador de España».² El jutge designat seria el capità d'Infanteria Jerónimo Saiz Gralla i se li assignà el número de procediment 197/38.

Les primeres informacions que s'incorporaven a la causa referent a Torres les havia ofert la Delegació de Seguretat Interior d'Ordre Públic i Inspecció de Fronteres; a més, també es recollien a la causa alguns objectes que s'havien requisat al mateix Torres temps enrere: un rellotge d'or de la marca Cyma, un carnet dels Serveis Hidràulics del Pirineu Oriental a nom de Domingo Breñé Sánchez i un certificat també a nom de Breñé fet l'octubre de 1935.

Emili Torres Muixiu

Emili Torres Muixiu,³ nascut el 20 de març de 1905, fill de Joaquim i Agus-

¹ AJTT33, Causa sumaríssima 197/38, f. 9.

² AJTT33, Causa sumaríssima 197/38, f. 1.

³ Segons es recull a la causa, «Sus señas personales son: cabello rubio, ojos verdes, barba regular, frente despejada, cejas al pelo, estatura un metro sesenta y nueve centímetros, y no tiene ninguna seña particular». (AJTT33, Causa sumaríssima 197/38, f. 18v.).

Part frontal del carnet de Domingo Breñé que l'acreditava com a treballador del Serveis Hidràulics del Pirineu Oriental (AJTT33 causa 338/38, f. 2).

tina, barceloní, viatjant comerciant de professió, havia arribat a l'illa el mes de juny de 1936. Pretenia estiuajar a Mallorca amb la seva dona, Josefina Boronat Terol, que havia arribat a l'illa abans que Emili, cunyada d'Antoni Rubí Sureda, mestre de cerimònies de la Generalitat de Catalunya, i amb tres nebodes, filles de Rubí, Matilde, Conxa i Juanita Rubí Boronat. Emili i Josefina tenien una filla petita de tres anys que nomia Maria del Carmen.

Torres era brigada d'Intendència de Complement, tot i que Jaume Jaume a la declaració ja citada contà que l'acusat li havia comentat que havia fet el servei militar només durant nou dies com a soldat d'Enginyers a Barcelona.

El juny, poc després d'arribar a Palma, es dirigiren cap al Port de Manacor, on s'establiren. Josefina Boronat era una dona creient i religiosa i aquells dies havia encomanat al vicari de l'església del Port, Manuel Soto Galmés, la celebració d'unes misses en record de la seva difunta mare, però pareix que quan arribà el seu espòs, Emili, les feu suspendre, fet que, segons sembla, fou molt comentat pels estiuajants i, entre rumors i xiuxiuejos, afavorí que se li assignàs un perfil polític determinat i anticlerical.

Mentre estigueren a Porto Cristo, Emili Torres anava en algunes ocasions a la possessió des Regalo, tal com havia manifestat Jaume Jaume, a proveir-se d'ous i a comprar algun conill per al subministrament del consum familiar.

Els fets, els declarants, el procediment

Les declaracions a Manacor

A partir d'aquí la instrucció del sumari es posava en marxa i en vista que els indicis, segons el jutge Saiz Gralla, «eran de bastant gravetat [...]» i perquè era «conveniente evitar posibles confabulaciones»⁴ amb els familiars de Torres, s'ordenà l'ingrés de l'investigat a la presó del Fort d'Illetes amb la condició d'incomunicat, fet que es produí el 23 de maig.

El jutge començà a citar testimonis que poguessin declarar sobre les activitats de Torres i de la seva família durant el desembarcament de Bayo a Porto Cristo. El primer que declarà, com hem vist, fou el Capità Jaume.

Per prendre declaració als altres testimonis, el Jutjat es constituí a Manacor i s'interrogaren tots aquells que poguessin oferir informacions sobre Torres.

El primer a fer-ho fou el falangista manacorí Bernat Martí Ferrer, de 23 anys, caporal del 4t Batalló del Regiment d'Infanteria Palma núm. 36, que afirmà que Torres havia arribat a Porto Cristo aquell estiu de 1936 tal com ja venia fent anys enrere. Es relacionava amb gent d'esquerres encara que no era destacat. Entre les companyies amb les quals es movia hi havia el tinent coronel retirat Guixó, també de tendències esquerranes; per això, i segons Bernat Martí, tant ell «como los demás falangistas procurabamos vigilar a esos individuos y enterarse de las conversaciones que pudieran sostener».⁵ De fet, en una ocasió, abans del desembarcament, sentiren com davant una de les guàrdies que feien els falangistes Torres li deia a Nadal «que era ridículo que se montaran tales servicios porque de todas maneras desembarcarían los rojos y se apoderarían de la Isla»⁶ i manifestacions que també havia sentit qui feia guàrdia amb ell, Pedro de Rotana, que dies després moriria al front.

Afegí que tres dies abans del desembarcament sobrevolaren Porto Cristo tres avions republicans, es tocà alarma, però Torres, que tornava a estar amb Guixó, cridava a la gent que no correguessin perquè aquell dia no tirarien cap bomba, fet que feia pressuposar que tenia informació sobre com i quan es desenvoluparia l'atac republicà.

Seguidament declarà Bartomeu Caldentey Llull, manacorí, de 39 anys, foveraviler i que ell mateix es declarà de la «Vieja Guardia de Falange».⁷ Segons

⁴ AJTT33, Causa sumaríssima 197/38, f. 7v.

⁵ AJTT33, Causa sumaríssima 197/38, f. 9v.

⁶ AJTT33, Causa sumaríssima 197/38, f. 7v.

⁷ Efectivament, el seu nom apareix a la «Relación nominal de los camaradas pertenecientes a la Vieja Guardia de Manacor» que recollí Alfonso de Zayas y de Bobadilla, Marqués de Zayas, cap provincial

Resguard del dipòsit de 50 pessetes al Banco de España per la venda en subhasta del rellotge d'or (AJTT33 causa 338/38, peça separada de subhasta i remat f. 4).

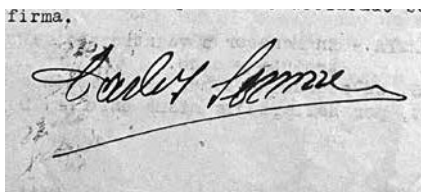
digué, coneixia Torres des de 1934, ja que era el majoral del seu cunyat, Antoni Rubí. Explicà que ja llavors Emili Torres parlava bastant malament de la religió, «a la que calificaba de timo»,⁸ fet que contrastava amb el seu ofici d'aquells

de Falange, a Marqués de ZAYAS (1955), *Historia de la Vieja Guardia de Baleares*, Madrid, p. 170.

⁸ AJTT33, Causa sumaríssima 197/38, f. 7v.

moments ja que es dedicava a fer de representant d'una casa de confeccions per al clero, representació que va dur fins un any després. De les converses que tengueren els dos després del 18 de juliol Caldentey digué que Torres parlava amb termes de desafecció al «Movimiento» i que li comentà que en poc temps desembarcarien els catalans i que quedarien tots comunistes.

firma.

Signatura de Carlos Senna, traductor del Conde Rossi, a la declaració efectuada el 30 de maig de 1938 (AJTT33, causa sumaríssima 197/38, f. 13v.).

Després arribà el torn de la declaració de Conxa Ferrer Serra, manacorina, de 28 anys. Explicà que el dia del desembarcament ella era a ca seva de Porto Cristo amb altres familiars i una amiga, Maria Elena Fons. Quan veren que passava el perill dels primers moments provaren de fugir cap a Manacor, però degut al foc aeri dels avions republicans s'havien hagut de refugiar a una casa, que resultà ser la d'Emili Torres, al qual no coneixia de res. Davant el perill que suposava estar allà, en comitiva, es dirigiren tots cap a les cases des Regalo. Allà, quan feia poc temps que hi eren, aparegueren uns milicians de Marina que els tranquil·litzaren i que es dedicaren únicament a destruir les imatges religioses que hi havia a la casa. Torres s'identificà davant aquells milicians com a català i cunyat d'Antoni Rubí Sureda i els republicans els aconsellaren que, davant el perill que corrien allà, s'embarcassin cap a Barcelona, fet al qual tots, excepte Torres, es mostraren contraris. En aquell moment, un milicià, segons havia vist Conxa Ferrer, li entregà un paper a Torres, un rellotge d'or i doblers; a més, un dels milicians, Breñé, va anar-se'n per arreglar uns papers i ja no va tornar.

Conxa Ferrer seguí explicant que Torres s'excusava en la seva miopia per no agafar una arma i enfrontar-se a les forces feixistes i que havia tengut, en aquest sentit, un comportament covard. No havia ajudat a cuidar els ferits, tal com demanaven els milicians, ni a Regalo ni posteriorment quan es refugiaren a la casa de la declarant durant 15 dies en plena línia de foc.

El torn de declaracions arribà a dues de les germanes barcelonines Rubí Boronat, Conxa i Matilde, que estaven hostatjades a l'Hotel Montaner. Juanita es trobava malalta i aquell dia no hagué de declarar. La primera, de 16 anys, explicà uns fets molt semblants als que havia declarat Conxa Ferrer, però afegí que des que s'havia produït el «Movimiento», Torres els havia repetit diverses vegades que no volia camises de Falange per ca seva i que per això la seva germana Juanita en guardava una de seva a casa del vicari Soto Galmés. També, que els

havia prohibit anar a una missa de campanya que s'havia de fer a Manacor just el dia abans del desembarcament. Referent al tema de la possibilitat d'embarcar-se amb els republicans per tornar-se'n a Barcelona indicà que Torres les intentà convèncer per anar-se'n dient-los «que estarían mejor “allí”»⁹ i confirmà que un milicià havia entregat un rellotge, en aquest cas diu que a la dona de Torres, perquè quan fossin a Barcelona li poguessin retornar a la seva família, però no havia vist que li donassin cap document tal com havia declarat Conxa Ferrer. La seva germana Matilde, de 13 anys, coincidí amb la declaració de sa germana, però ella sí havia vist com un milicià li havia donat un paper escrit a Torres que posteriorment havia amagat davall un matalàs a casa de Conxa Ferrer.

El pare de les dues al·lotes fou el següent a declarar. Antoni Rubí Sureda, de 53 anys, qui indicà que mai no havia tengut bona relació amb el seu cunyat, Emili Torres, al qual no coneixia de res abans de casar-se amb la germana de la seva dona. Afegí que desconeixia la seva ideologia política o la seva situació militar i que tot el que havia sabut dels fets era el que li contaren les seves filles.

Maria Elena Fons Grimalt, l'amiga de Conxa Ferrer, fou la següent que va haver de passar per davant el jutjat. Tenia 26 anys, havia nascut a Buenos Aires, però vivia a Manacor. En la seva declaració contà els successos d'una manera molt semblant a com ho havien fet els altres testimonis. Afegí que no coneixia Torres abans dels fets i que després, ja a Manacor, la dona i la filla d'aquest, quan Torres ja estava pres, li havien demanat poder refugiar-se a ca seva, fet al qual havia accedit. Un vespre, mentre eren a la casa, el Comte Rossi hi va anar a sopar i l'esposa de Torres, plorant, va parlar amb ell i el seu traductor Carlos Senna Cheribbo. Això, segons Fons, va motivar que l'italià «gestionara y obtuviera poco después la libertad de su marido».¹⁰

Joana Gelabert Galmés, manacorina de 65 anys, treballava de cuinera a la casa d'Emili Torres i fou la següent a haver de parlar amb el jutge. Afirmà que les nebodes i Torres no tenien bona relació perquè no les deixava anar a missa i posar-se camises de Falange, fet que també havia provocat alguna discussió entre Torres i ella mateixa. En el desembarcament, segons Joana Gelabert, no deixà que les germanes Rubí anassin a Manacor però sí que a ella l'havia deixat fugir de la casa.

Manuel Soto Galmés, prevere de la parròquia de Porto Cristo, també hagué de declarar. Confirmà que era cert que la dona de Torres li havia encarregat una missa i que després li havien fet desdir l'encàrrec, però que no sabia que una

⁹ AJTT33, Causa sumaríssima 197/38, f. 10v.

¹⁰ AJTT33, Causa sumaríssima 197/38, f. 11.

de les germanes Rubí guardàs una camisa de Falange a la vicaria, tot i que no ho descartava i que podia ser que la seva criada sí que ho sabés. Pel que fa al concepte que tenia de l'acusat, fou bastant prudent i indicà que «no tenia tratos con él y por consiguiente únicamente por rumor público sabe que no iba a la Iglesia».¹¹

La carrionera, veïna de Porto Cristo, Joana Canovas¹² Mascaró, de 30 anys, fou la següent. Afirmà que Torres abans del desembarcament republicà havia estat algunes vegades a Regalo, finca que portava la seva sogra, per comprar ous, gallines i conills, on no sempre els pagava i on feia afirmacions com que aviat tots serien igual i que les jornades laborals no serien de més de vuit hores, fet que les enfadava. Elles li contestaven que «la igualdad no era nunca posible».¹³

Pel que digué Canovas, dos dies abans del desembarcament Torres i Guixó havien estat per les cases de la finca revisant queviures i instal·lacions i el mateix dia de l'inici de les accions militars, mentre elles intentaven escapar de la casa, veren arribar Torres amb la família i alguns milicians i les obligà, amb algunes amenaces, a donar-los alguns queviures. Les retengueren dos dies però després pogueren escapar. No sabia si Torres i la seva família havien quedat amb els milicians, el que sí que afirmà és que els havien mort nou porcs i cent cinquanta gallines.

La seva sogra, Margalida Bonet Vei, de 58 anys, coincidí amb la declaració de Joana Canovas, tot i que rectificà la seva nora dient que ella no havia quedat retenguda a Regalo pels milicians, que havia aconseguit anar-se'n a Manacor, on dos dies després arribà Joana. Referent a Torres explicà que en una ocasió li havia dit que «de monjas y curas debía hacerse sobrasada»,¹⁴ cosa que havia agafat com una broma.

Parlant des Regalo, i defugint ara la causa que ens ocupa, val a dir que la proximitat al Port va fer que fos una possessió on es refugiassin algunes persones més, a banda de les ja citades. És el cas, per exemple, de les germanes Bàrbara i Antònia Fullana Perelló, ses *Dametes*. A elles els obriren una causa sumaríssima per haver-se embarcat amb les tropes republicanes i haver fugit cap a Catalunya. En la declaració que feu Bàrbara al respecte digué que

encontrándose veraneando en el caserío de Porto-Cristo, el diez y siete de Agosto de mil novecientos treinta y seis, al amanecer oyeron unas explosiones de cañonazos y sobresaltadas, se marchó en compañía de su padre y su hermana Antonia hacia las

¹¹ AJTT33, Causa sumaríssima 197/38, f. 12.

¹² En altres llocs de la instrucció és cognomenada Casanovas. AJTT33, Causa sumaríssima, f. 2.

¹³ AJTT33, Causa sumaríssima 197/38, f. 12.

¹⁴ AJTT33, Causa sumaríssima 197/38, f. 12v.

casas del Regalo y que una vez que hubieron salido de su domicilio se juntaron con las esposas del Teniente de Carabineros y del Carabnero Campos y niños de ambos y que permanecieron entre la Casa Can Blau, Can Servera y una Cueva hasta el día diecinueve que fueron embarcadas en el barco Ciudad de Cádiz en la Playa de Punta Amer conduciéndolas a Barcelona [...]»¹⁵

Un altre manacorí que es trobava a Porto Cristo, Tomàs Cortès Piña, *Mi tienda*, es veié en una situació similar. A la causa que li obriren a ell afirmà que

el día diez y seis de Agosto por la mañana oyeron una bomba, y el declarante se marchó acompañado de otras personas hacia una casita situada en las inmediaciones del Regalo. Que las personas que le acompañaban, eran las hermanas Dametas y su padre, la esposa del Teniente de Carabineros, y la esposa del Carabnero Campos, acompañadas de sus hijos [...] Que estando en dicha finca se presentaron milicianos rojos que les dijeron que podían regresar al Puerto, lo que hicieron, pero ante el fuego inminente no pudieron atravesar y se quedaron a pernoctar en la casa denominada Can Blau.¹⁶

Seguint, ara, amb la causa a Emili Torres, el següent a declarar fou el sotsajudant de la Legió i delegat de l'autoritat municipal de Manacor, Joan Font Fullana, manacorí de 58 anys. A ell, l'actuació de Torres abans del desembarcament no li havia cridat l'atenció però tenia tracte amb cinc o sis catalans que vivien al Port en tendes de campanya a la platja. Les sospites sobre Torres aparegueren quan els catalans en qüestió, tots excepte un, fugiren amb els vaixells dels republicans. D'aquest episodi, en podria donar més explicacions el propietari de l'Hotel Perelló, on s'allotjaren aquestes persones els darrers dies.

Efectivament, Sebastià Perelló Riera, propietari de l'Hotel Perelló, fou el següent. Confirmà la presència dels catalans acampats a la platja de Porto Cristo i afegí que no tenien recursos, per la qual cosa havien de ser auxiliats pels veïnats. En el moment de produir-se el desembarcament quatre d'aquells catalans, segons suposava, s'afegiren a les tropes republicanes, mentre un d'ells s'hi havia negat i havia quedar hostatjat i a servir a l'hotel durant un dia; després, segons pensava Perelló, es degué presentar a les autoritats. Perelló indicà que en aquells moments aquell jove català era a Palma i, tot i que no en sabia el nom, el seu nebot, Antoni Bonet Sitges, que estava prestant servei al Garaje Ford, tal volta pogués donar més referències; i així dia 30 de maig Bonet s'hagué de presentar davant el jutge.

Les declaracions a Palma

Antoni Bonet, de 18 anys, treballava de cambrer a l'Hotel Perelló en el mo-

¹⁵ AJTT33, Causa sumaríssima 439/38, f. 1v. Antoni Tugores, al seu llibre *Víctimes invisibles: La repressió de la dona durant la Guerra Civil i el franquisme a Mallorca*, p. 198-216, ens hi relata perfectament la seva història, per la qual cosa no hi entraré en més profunditat.

¹⁶ AJTT33, Causa sumaríssima 53/39, f. 5.

ment dels fets. Confirmà la presència d'aquells catalans acampats i que havien estat també a algunes habitacions de l'hotel a canvi de pagar al propietari de l'establiment, el seu oncle, quan fossin a Barcelona. Quan es produí el desembarcament ell fugí a Manacor, on va estar uns tres dies abans de poder anar-se'n a Valldemossa. Al cap de vint dies d'haver-se acabat les operacions militars, amb la seva família, retornà a Manacor i es va assabentar que un d'aquells catalans havia anat cap a Palma, però no sabia ni què nomia ni on vivia, tot i que alguna vegada l'havia vist per la ciutat. Només podia dir d'ell que tenia uns 19 o 20 anys.

Carlos Senna Cheribbo fou el següent en el torn de declaracions. Era italià, tenia 50 anys i vivia a Palma. Ell, com ja s'ha indicat, havia estat l'interpret del Comte Rossi mentre va ser a l'illa i, a grans trets, confirmà el que havia declarat Maria Elena Fons uns dies abans a Manacor. Simplement afegí que Rossi, en el moment d'haver parlat amb l'esposa de Torres, estava «visiblemente emocionado»¹⁷ i li havia encarregat anar a cercar el cotxe.

Una de les declaracions més esperades fou la següent. El manacorí, resident a Ciutat, Bartomeu Nadal Pastor, Guixó. El seu nom havia sortit a diverses declaracions com a amic de Torres, tenia 64 anys i era tinent coronel a la reserva. Coneixia l'investigat perquè anys enrere Nadal havia treballat als magatzems El Siglo, a Barcelona, on Torres solia anar a comprar. Explicà que poc abans d'iniciar-se el «Movimiento» ell era a Barcelona i quan hagué de tornar a Manacor Antoni Rubí li demanà a veure si se'n podia dur la seva filla petita cap allà. Així ho feu i l'acompanyà a casa de Torres a Porto Cristo. Reconeugué que algunes vegades havien sortit a passejar ell, Emili Torres i les seves esposes. Que una vegada havien vist avions i que en lloc de córrer s'havien refugiat davall un garrover i que poc abans del desembarcament havien estat as Regalo. Dels catalans acampats al Port digué que eren joves que ho passaven malament perquè no tenien recursos i que, en una ocasió, els havia donat 15 pessetes. De tot plegat afirmà que

ignora el matiz político que pudiera tener el Torres, pues solamente una vez le dije que él no había pertenecido nunca a ningún partido político y parecía hombre de trabajo al que dedicaba todas sus actividades.¹⁸

Un dia després, el 31 de maig, fou el torn d'Alfredo Batlle Llompart, l'únic d'aquells cinc catalans que estaven acampats a la platja de Porto Cristo i que no se n'havia anat de l'illa. No apareix al sumari de les actuacions però les autoritats l'havien aconseguit identificar i localitzar. Tenia 19 anys i era natural de

Vilanova i la Geltrú. Manifestà que dia 16 de juliol havien arribat a Palma ell i quatre companys més de feina i, després d'uns dies que aprofitaren per visitar alguns pobles de l'illa, s'instal·laren en tendes de campanya a la platja de Porto Cristo dos o tres dies abans del desembarcament. Que degut al seu delicat estat de salut demanaren hostatge a l'Hotel Perelló, petició que els fou concedida i que mentrestant, com que estaven fora recursos, foren ajudats sobretot pels veïnats i pel senyor Cervera March. Afegí que a Torres el conegueren perquè feren amistat amb les seves nebodes i que sospitava que els seus quatre amics s'havien embarcat amb els republicans per tornar a casa, fet al qual ell s'havia negat.

La declaració d'Emili Torres Muixiu

El mateix dia el jutjat presidit per Jerónimo Saiz Gralla es constituí a la presó del Fort d'Illetes per tal de prendre declaració a l'acusat, Emili Torres. En aquells moments tenia 33 anys, i vivia a Palma, al carrer 11, número 13, devora la plaça de bous.

Dijo que pertenece al reemplazo del año 1926 habiendo prestado sus servicios en la Comandancia de Intendencia de Barcelona, asistiendo a las clases de complemento en la que ascendió hasta Brigada, sub-oficial que se llamaba entonces, en los últimos días de octubre del año 1927. Cuando en diciembre de 1936 se ordenó la incorporación de los brigadas y sargentos de complemento el declarante se presentó a Jefatura de Tropas de Intendencia de esta Palza declarando su condición y manifestando su carencia de documentación militar en Mallorca por cuyo motivo suscribió declaración jurada.¹⁹ Declara que al estallar el Movimiento no se presentó al Comandante Militar de Porto Cristo por ignorar el que debiera hacerlo.²⁰

Li formularen algunes preguntes relacionades amb les dates del seu viatge, a la visita o visites que havia fet as Regalo o a les manifestacions antireligioses que havia declarat Margalida Bonet que l'acusat havia dit, fet que negà rotundament. Dels catalans de la platja negà conèixer-los d'abans però afirmà que s'havia oferit al propietari de l'Hotel Perelló com a fiador dels seus deutes. També negà el que havien dit a les seves declaracions el falangista Bernat Martí i la seva cuinera Joana Gelabert, de la qual digué que, a més, quan havia començat el desembarcament «se marchó sin despedirse siquiera».²¹

Del dia del desembarcament digué:

Al enterarse por voces de la calle que desembarcaban los rojos el declarante con toda

¹⁷ AJTT33, Causa sumaríssima 197/38, f. 13v.

¹⁸ AJTT33, Causa sumaríssima 197/38, f. 14.

¹⁹ Segons l'informe presentat per la Prefectura d'Intendència de les Balears i signat pel seu comandant en cap, José Martín Mariscal, Torres s'havia presentat per primera vegada dia 3 de gener de 1937 i s'havia incorporat com a brigada el 22 d'aquell mateix mes.

²⁰ AJTT33, Causa sumaríssima 197/38, f. 15.

²¹ AJTT33, Causa sumaríssima 197/38, f. 15.

su familia salió de casa emprendiendo la huida en compañía de dos muchachas que resultaron ser Concha Ferrer y María Elena Fons refugiándose todos en la casa de los señores de la finca El Regalo, donde se mantuvieron escondidos hasta que irrumpieron en la misma un nutrido grupo de milicianos rojos al grito de arriba las manos, al encontrarse con que el declarante era el único hombre de la casa le encañonaron con una pistola dando uno de ellos la orden de que fuera amarrado y entonces el declarante hizo presente que las chicas allí presentes eran hijas del Jefe de Ceremonial de la Generalidad, con lo cual ya no le amarraron. Registraron la casa rompiendo los cuadros. Seguidamente un grupo de milicianos ordeno a Matilde Rubí que les acompañara a casa de los payeses a recoger víveres, negando rotundamente el que el declarante fuera con ellos [...] Mientras preguntó a varios de los milicianos si conocían al Sr. Torres Font de Sabadell y que había sido de él, contestándole que todos los patronos de Sabadell habían sido asesinados afirmando el declarante que contestó —pues si que va mal—, lo cual negando rotundamente también que dijera —se lo merecía— [tal com algú havia declarat que Torres havia dit].²²

Afegí que un d'aquells milicians casualment era veïnat de ca seva a Barcelona, que reconegué la seva dona i que li entregà un rellotge d'or.

Els milicians, degut al foc creuat que hi havia en aquella posició, els recomanaren que se n'anassin a refugiar als vaixells, fet que Torres indicà que tots rebutjaren, fins i tot ell mateix. Els milicians tampoc no els deixaren fugir cap a Manacor i els indicaren que se n'anassin cap a Porto Cristo i Domingo Breñé, un dels soldats, els va acompanyar fins a la casa de Conxa Ferrer. Indicà també que aquell paper que li havien entregat i que havia aparegut a les declaracions d'alguns testimonis no era cap salconduit per anar als vaixells i fugir de Mallorca, sinó que es tractava d'un document per poder arribar a Porto Cristo sense ser detenguts per l'Exèrcit Popular.

Un cop les forces nacionals dominaren la situació de la zona sortiren de la casa i anaren al seu encontre. Fou llavors quan els traslladaren a Manacor i el batle, el Capità Jaume, l'interrogà i el feu detenir. Al cap de catorze dies d'aquella detenció, el mateix Capità Jaume l'alliberà per la intermediació feta pel Comte Rossi, que també l'interrogà i posà en llibertat; «desde entonces el Conde durante su estancia en Mallorca fue con frecuencia a su casa en Palma y aun hoy sostiene correspondencia con él».²³

L'acusat negà també que no deixàs vestir la camisa de Falange a la seva neboda, organització a la qual el mateix Emili Torres s'havia afiliat el desembre de 1936 seguint les ordres del Comte Rossi. Si fos per ell, digué, ho hagués fet abans, però Rossi, «a cuyas órdenes estaba [...], se lo impidió por decirle que no

era el momento oportuno todavía».²⁴

Dia 3 de juny d'aquell 1938, el jutge Saiz Gralla, vistes totes les declaracions, decidí «el procesamiento de Emilio Torres Muixi, el que seguirá con esta calidad de detenido en el Fuerte de Illetas».²⁵

Informes, indagacions i més declaracions

El jutge a partir d'aquí demanà informes de conducta de Torres a diferents estaments i organismes, com a la Delegació de Seguretat Interior d'Ordre Públic i Inspecció de Fronteres, a la Prefectura d'Intendència, a l'Ajuntament de Palma o a la Prefectura Provincial de Balears de Falange Española Tradicionalista y de las JONS, però no varen poder aconseguir cap mala informació sobre el català, que en aquells moments es trobava ja processat.

I començaren les segones declaracions. El primer a haver de passar una altra vegada per davant el jutge, dia 9 de juny, fou el militar retirat Guixó, qui negà que Torres parlàs malament de les vigilàncies de Falange davant el jove Bernat Martí i que no recordava que l'acusat hagués dit res inapropiat quan alguns avions havien sobrevolat Porto Cristo la vigília del desembarcament.

Dia 15 de juny era el mateix Torres qui s'havia de tornar a personar a davant el jutge, aquesta vegada, però, per veure's cara a cara amb Bernat Caldentey Llull. Cada un, desmentint-se l'un a l'altre, es mantingué en les seves declaracions anteriors.

El Consell de Guerra contra Torres

Amb tot això, el 20 de juny el jutge Saiz Gralla, que creia ja haver practicat totes les diligències, va instruir la causa i l'elevà a l'auditor de guerra perquè prengués una decisió al respecte. Pedro Topete, el dia 23, descartava el sobreseïment de la causa i en decretava l'elevació al comandant general Enrique Cánovas Lacruz i el pas al fiscal jurídic militar. A més, s'havien de designar els components del Consell de Guerra que se li faria a Torres i el 28 de juny la màxima autoritat militar de l'illa elevava també a ple la causa.

Dia 30 de juny el jutjat es va tornar a constituir al Fort d'Illetes, on va haver de comparèixer Emili Torres perquè pogués nomenar advocat defensor. L'escollit per l'acusat fou el capità d'Intendència Joan Llabrés Bernat i, com a advocat

²² AJTT33, Causa sumaríssima 197/38, f. 15-15v.

²³ AJTT33, Causa sumaríssima 197/38, f. 15v.

²⁴ AJTT33, Causa sumaríssima 197/38, f. 15v.

²⁵ AJTT33, Causa sumaríssima 197/38, f. 18.

suplent, el tinent d'Intendència Fernando de España Morell. El primer refusà el nomenament al·legant que ja duia la defensa d'onze processats més, mentre que de España sí que la va acceptar.

El mateix 30 de juny el fiscal jurídic militar, Ricardo Mulet Fiol, oferí les seves conclusions. De les declaracions i les proves recollides, segons el seu criteri, es podia deduir un delictes continuat d'adhesió a la rebel·lió, sense circumstàncies modificatives i demanava una pena de reclusió perpètua a pena de mort i la responsabilitat civil amb tots els béns d'Emili Torres.

Dia 5 de juliol, Saiz Gralla citava al Fort d'Illetes per dia 7 el fiscal i l'advocat defensor per tal de procedir a la lectura dels càrrecs en contra d'Emili Torres. Aquell dia Ricardo Mulet excusà la seva presència i no s'hi presentà. Es llegiren totes les declaracions davant Torres i de España i se li feren quatre preguntes a l'acusat. A la primera, no va tenir res a al·legar com a incompetència jurídica o altres elements per l'estil que poguessin incidir en el judici. A la segona, li demanaren si volia afegir res a les seves declaracions; la resposta, molt eloqüent, va ser que no, però que «solamente le interesa que conste que estaba completamente enemistado con sus sobrinas Rubí por lo que cree le han hecho tales acusaciones». ²⁶ A la tercera pregunta, contestà que no estava conforme amb els càrrecs que li imputava el fiscal, i a la quarta, i darrera, quan li demanaren a la defensa si volia incloure més testimonis o que es practicassin altres diligències, afirmà:

interesa se le tome declaración a la esposa del encartado, al Sr. Rubí y a sus hijas Matilde y Concha Rubí y a María Elena Fons para probarse la enemistad existente desde ya antes del Movimiento entre Emilio Torres y la familia Rubí. ²⁷

Dia 11 de juliol el jutge Saiz Gralla va deixar l'illa i es va desplaçar a Valladolid en comissió de serveis. Fou substituït pel comandant jutge permanent Mateu Bosch Sansó, qui agafà el cas immediatament i decretà, tal com havia demanat la defensa d'Emili Torres, que dia 20 de juliol tornassin a comparèixer els testimonis que la defensa havia sol·licitat.

Les declaracions

El primer que hagué de declarar, dia 20 de juliol, fou Antoni Rubí Sureda, que no volgué afegir res més a la seva primera declaració i que respecte a l'enemistat que pogués haver-hi entre ell i el seu cunyat afirmà que només tenien la relació familiar necessària, que ell ni tan sols havia assistit a les noces de Torres i la germana de la seva dona perquè no hi havia estat convidat però que mai

l'havia mogut la mala voluntat.

La següent fou la seva filla Conxa, amb la qual tornaren a parlar de la camisa de Falange, de la suposada intenció del seu oncle de fugir amb els vaixells republicans i afegí, referent a l'enemistat, que era certa i «que solamente hablaban con él lo necesario en el trato familiar». ²⁸ L'altra filla, Matilde, es va ratificar en la seva declaració anterior i també afirmà que estava enemistada amb el seu oncle. La primera, a més, al final de la seva declaració afegí:

cuando la declarante se hallaban en la cochera de casa Concha Ferrer en Porto Cristo, Mª Elena Fons, la esposa del encartado y su hijita salieron a inspeccionar y acordaron que si los ocupantes del Puerto eran rojos no dirían nada y que si por en cambio eran nacionales las irían a recojer. ²⁹

La segona, Matilde, tampoc no quedà gens curta al final de la seva declaració quan afirmà que «cree que el encartado fue a recoger gallinas y conejos para los milicianos rojos lo hizo apoderado del miedo de que los rojos le hicieran algo malo». ³⁰

Seguidament, comparegué Elena Fons, que a més de tractar altres qüestions confirmà l'enemistat entre oncle i nebodes, però ho presentà d'una forma inesperada dient que elles

estaban acostumbradas a llevar una vida lujosa y como quiera que el encartado no podía satisfacerles todos sus deseos, ello ocasionaba que entre ellos surgieran serios y continuos disgustos. ³¹

Dia 26 de juliol el jutge Saiz tornava de Valladolid i es reincorporava a la causa. Dos dies després prenia declaració a Josefa Boronat Terol, esposa de Torres. Tenia 36 anys i era natural de Montesa, València. Li demanaren si havien convidat a Antoni Rubí a les noces. Ella contestà que sí i a més ho havien fet perquè en fos un dels testimonis, però que ell no hi havia anat i que ni tan sols havia fet arribar cap regal als novius. Del tema de l'enemistat entre ells i les nebodes la manifestà com a certa i que si havien accedit l'estiu de 1936 per dur-les amb ells a Mallorca fou per la insistència de la mare d'elles, o sigui la seva germana. Per acabar defensà el seu marit dient que mai l'havia sentit dir res contra la religió o fer manifestacions esquerranes i que ell sempre s'havia negat a embarcar-se amb els milicians, tot i que li proposessin.

²⁸ AJTT33, Causa sumaríssima 197/38, f. 36v.

²⁹ AJTT33, Causa sumaríssima 197/38, f. 36v.

³⁰ AJTT33, Causa sumaríssima 197/38, f. 36v.

³¹ AJTT33, Causa sumaríssima 197/38, f. 37.

²⁶ AJTT33, Causa sumaríssima 197/38, f. 33v.

²⁷ AJTT33, Causa sumaríssima 197/38, f. 33v.

El Consell de Guerra

Fetes totes les declaracions el 16 d'agost de 1938, des de la Comandància General de Balears, Enrique Cánovas fixava les 10 del matí de dia 19 del mateix mes per tal de procedir amb la resolució del Consell de Guerra contra Emili Torres, que tendria com a president el tinent coronel d'Artilleria Felip Nadal Guasp, com a vocals els capitans d'Intendència Jaume de Oleza y Guzmán de Villoria, Bartomeu Sampol Antich, Gabriel Gual Nadal, el capità d'Artilleria Telesforo Blanco Taboada i el capità d'Infanteria Felipe Colom Xamena. Com a suplents hi serien el capità d'Intendència Joan Cerdó Rossiñol i el capità d'Infanteria Francisco Cirer Gallardo.³² Com a vocal de la fiscalia actuaria José Mª Alfin Delgado i com a defensor Fernando de España.

Dia 19 d'agost de 1938, a les 10 del matí, a l'Escola d'Arts i Oficis de Palma, tal com havia dictat el comandant general es reunia el Consell de Guerra per dictar una sentència en el cas d'Emili Torres Muixiu.

El Ministeri Fiscal, representat, aquell dia sí, per Ricardo Mulet, exposà les seves idees del perquè s'havia de condemnar Torres, a qui qualificava de «carácter marxista por su antipatía con la Iglesia, característica principal de los rebeldes», i amb «desafección al Movimiento [...] que mientras la juventud combate, lucha y muere el procesado simplemente vejeta».³³ Finalment demanà per Torres la pena de 30 anys de reclusió perpètua amb les accessòries legals i que respongués civilment amb tots els seus béns.

La defensa argumentà que l'enemistat entre el seu defensat i la majoria de testimonis que havien declarat a la causa l'havien perjudicat, «haciendo ver que los pequeños servicios prestados a los rojos de simple aprovisionamiento de víveres, no puede tomarse en consideración pues eran hijos del terror».³⁴ Afegí que mai agafà les armes en contra de les tropes nacionals, als qui servia des de feia un any i mig amb completa satisfacció per part dels seus superiors i que tenia uns antecedents immillorables. Per tot això, en demanava la lliure absolució.

La decisió estava presa, i sembla que de molt abans de la realització del Consell de Guerra. Es desoï qualsevol dels arguments de la defensa i:

El Consejo falla condenando al Brigada de Intendencia Don Emilio Torres Muixiu, a la pena de Reclusión Perpetua, con las accesorias de pérdida de empleo, como autor de un delito consumado de adhesión a la rebelión [...]³⁵

³² El dia de la vista Cirer Gallardo hagué de substituir Colom Xamena, que no acudí a la cita.

³³ AJTT33, Causa sumaríssima 197/38, f. 43.

³⁴ AJTT33, Causa sumaríssima 197/38, f. 43.

³⁵ AJTT33, Causa sumaríssima 197/38, f. 44.

A més, amb les accessòries «de interdicción civil e inhabilitación absoluta durante la condena».³⁶

El mateix 19 d'agost el jutge Saiz Gralla elevava la sentència a l'auditor de guerra Topete, que el 26 del mateix mes contestava dient que «estima que la sentencia dictada se halla ajustada a derecho»³⁷ i l'elevava al comandant general. A més conclouia explicant que «Examinada la causa aparece la posible existencia de responsabilidades criminales contra Domingo Breñé Sánchez que llegó a esta isla al realizarse el desembarco de los rojos»,³⁸ per la qual cosa Topete demanava que també se li obrís una causa per aclarir els fets. El 7 de setembre Enrique Cánovas ratificava totes les conclusions de Topete. Dos dies després, al Fort d'Illetes, lloc on continuava reclòs Torres, se li va llegir la sentència completa, que finalment quedava en una condemna de 30 anys.

La liquidació de condemna indicava que havia estat en situació de presó preventiva des del 23 de maig de 1938 i començava amb sentència prèvia el 7 de setembre del mateix any. Per tant, dels 30 anys a què havia estat condemnat, només se li abonaven els 3 mesos i 17 dies que ja havia passat a la presó. N'hi quedaven 29 anys, 8 mesos i 13 dies; això volia dir que no podria sortir en llibertat fins dia 16 de maig de 1968.

El 21 d'octubre es tornava a elevar la causa a l'auditor de guerra, que dia 25 d'octubre la trametia al fiscal jurídic militar, el qual un dia després emplenava el servei d'estadística i així, el 26 d'octubre, l'auditor podia donar per tancada la causa.

La commutació, la rebaixa de pena i la llibertat

La sentència i la pena de reclusió havien estat duríssimes; tot i això, el 30 d'abril de 1940, des de la Comissió Provincial d'Examen de Penes de Balears, pertanyent al Ministeri de l'Exèrcit, es va fer una proposta de commutació. Seria l'expedient 6.970. Emili, que en aquells moments tenia 33 anys, havia estat condemnat per un delictes d'adhesió a la rebel·lió, definit a l'article 238 del Codi de justícia militar. Una condemna que havia començat a complir al Fort d'Illetes (Calvià) però que en aquells moments ja es trobava complint a la presó de Sancti-Spiritus de Ciudad Rodrigo (Salamanca).

Aquella proposta s'aprovà i la pena li quedà reduïda a «veinte años y un día de reclusión mayor con las accesorias de inhabilitación absoluta durante la

³⁶ AGMG, Caja 300270, Expediente 6970, Emilio Torres Muixi, f. 2.

³⁷ AJTT33, Causa sumaríssima 197/38, f. 46.

³⁸ AJTT33, Causa sumaríssima 197/38, f. 46.

condena».³⁹ Una ordre signada i ratificada pel capità general de Balears, Alfredo Kindelán, el 6 de maig de 1940.

El 19 d'agost d'aquell mateix any, però, encara li arribà una altra proposta de commutació des de la Comissió Central d'Examen de Penes, depenent també del Ministeri de l'Exèrcit.

Tot i que el document relatiu a aquesta indicava que la Comissió Central acceptava com a provat que abans del «Movimiento» feia manifestacions extremistes, que abans de produir-se el desembarcament ell ja l'havia anunciat, que havia advertit a alguns falangistes que les guàrdies que feien eren inútils, que durant el desembarcament va conviure amb alguns milicians rojos, que s'havia alegrat de la mort d'algunes persones i que havia intervingut a la requisita de queviures, proposava que la condemna «le sea conmutada debiendo quedar como definitiva la de ocho años de prisión mayor y accesorias de la pena primitiva»⁴⁰ i s'acordava fer arribar la petició a l'assessor del Ministeri per tal que ho elevàs a la superioritat. Dia 7 de setembre de 1940 el ministre de l'Exèrcit dictava la resolució favorable a aquesta proposta i dia 19 de setembre es trametia a l'auditor de guerra de Balears, en aquells moments Mateu Zaforteza.

El 26 de setembre Zaforteza, així mateix, la trametia al tinent de complement de Cavalleria jutge Bernat Sampol Fiol, qui era l'encarregat de seguir instruint aquella causa, el qual un dia després l'envia a l'adreça de la presó de Ciudad Rodrigo on es trobava Emili Torres i on la reberen dia 5 d'octubre.

Des de Mallorca el capità general Kindelán trameté també un exhort a Salamanca per tal de fer complir el que la llei manava en aquells casos. El jutge designat allà fou el tinent provisional d'Infanteria Basilio Pérez Peña, que dia 13 d'octubre d'aquell 1940 es personà a la presó on era reclòs Torres i on se li llegí la resolució a la qual s'havia arribat i que li permetria la posada definitiva en llibertat el 16 de maig de 1946.

Així i tot, Emili Torres Muixiu no hagué de complir tampoc aquell període de condemna de forma íntegra ja que el 31 de maig de 1941, i mentre encara era a la presó de Sancti Spiritus, el Ministeri de Justícia, a proposta del Patronat Central per la Redempció de Penes pel Treball, i signat pel director general de Presons, Esteban de Bilbao Eguía, l'inclouria a la llista de 652 presos de tot l'Estat als quals se'ls concediria la llibertat condicional.⁴¹

³⁹ AGMG, Caja 300270, Expediente 6970, Emilio Torres Muixi, f. 3.

⁴⁰ AGMG, Caja 300270, Expediente 6970, Emilio Torres Muixi, f. 4.

⁴¹ *Boletín Oficial del Estado*, 16 de juny de 1941, p. 4370.

Obertura d'una causa deriva. La investigació contra Domingo Breñé Sánchez

Tal com hem vist, el 26 d'agost de 1938 l'auditor de guerra Topete, en l'escrit que dirigia a Enrique Cánovas per comunicar la sentència recaiguda sobre Emili Torres, suggeria la possibilitat d'esclarir responsabilitats durant el desembarcament del milicià Domingo Breñé Sánchez, que havia sortit citat algunes vegades durant la causa oberta a Torres, i demanà que se li obrís una causa separada.

Dia 7 de setembre Cánovas indicava:

Para esclarecer la actuación de Domingo Breñé Sánchez, llegado a esta Isla al efectuar los rojos su desembarco en ella, resuelvo, de acuerdo con lo propuesto por el Ilmo. Sr. Auditor de Guerra, que por el Juez de estas actuaciones se inicie CAUSA contra el mentado individuo [...]»⁴²

Un dia després el jutge Saiz recull l'ordre i en una providència començava a posar les bases per obrir la causa a Domingo Breñé. Dia 9 de setembre començaren les actuacions. Seria la causa 338/38.

El primer que s'inclogué fou la transcripció del fragment de l'atestat policíal que ja s'havia incorporat a la causa 197/38, però en aquesta ocasió fent esment als llocs en què s'anomenava Domingo Breñé.

Entre los rojos desembarcados habia uno llamado Domingo Breñé, mecánografo que estaba muy desfallecido y procuró consolarlas, el que se lamentaba de haber sido engañado pues les habían dicho que a muy pocos kilómetros del puerto se encontraba Palma y además que a la llegada a esta no encontrarían resistencia [...] Encontrándose todos reunidos en la finca "El Regalo" un rojo, que según creen vivía en las inmediaciones de la casa que habitaba Torres en Barcelona le entregó a la Boronat, esposa del Torres, un reloj de oro para que la misma lo entregara a la familia del rojo en Barcelona, pues veía la cosa mal y temía morir [...]

Por la citada Maria Elena fué encontrado en el bolsillo de una chaqueta, según dice, un carnet perteneciente a Domingo Breñé Sánchez. Le ha sido recogido a la señora Boronat un reloj pulsera de oro marca "Cyma" que era utilizado por el Sr. Torres y según manifestaciones de la misma, le fué entregado por un rojo que vivía en las inmediaciones de su casa en Barcelona, el cual tomó parte en el desembarco de los rojos y que como temía que lo mataran, se lo entregó a ella como recuerdo.⁴³

Seguidament, també es transcrigueren els fragments que interessaven per a aquesta causa 338/38 de les declaracions fetes durant la causa 197/38 per part de Conxa Ferrer i Emili Torres, part del resum fet pel jutge instructor, part del dictamen de l'auditor i part del Decret de l'autoritat militar. A més, es recollia

⁴² AJTT33, Causa sumaríssima 197/38, f. 46v.

⁴³ AJTT33, Causa 338/38, f. 1.

físicament el carnet dels Serveis Hidràulics del Pirineu Oriental a nom de Domingo Breñé Sánchez, on s'especificava que era mecanògraf i que havia estat expedit el 10 de març de 1936, i el certificat a nom del mateix Breñé fet l'octubre de 1935 per part de la Direcció General d'Obres Hidràuliques.⁴⁴

Les declaracions

A partir d'aquí començaren a produir-se les accions pròpies de la causa. En primer lloc, dia 27 de setembre, el jutjat es constituí al Fort d'Illetes, on es trobava pres Emili Torres, per tal d'interrogar-lo. Simplement, se li demanà si ratificava el que havia explicat amb relació a Breñé, al rellotge d'or o als milicians des Regalo en la seva declaració del 31 de maig i Torres ho feu.

El mateix dia, però a Manacor, també haurien de tornar a declarar, i per aquest ordre, Maria Elena Fons Grimalt, Conxa Ferrer Serra, Conxa Rubí Boronat i Matilde Rubí Boronat.

La primera, respecte a Breñé explicà que

entraron unos milicianos entre los cuales iba el que dijo llamarse Domingo Breñé, este que venía muy fatigado y hacía una cara muy demacrada solicitó de sus demás compañeros le dejaran quedarse a descansar en la finca, a lo que accedieron los mismos. Una vez solo y como quiera que dijo encontrarse mal, pidió donde había una cama para poder descansar un rato, se le enseñó donde había la cama y entrando en la habitación y encerrándose por dentro estuvo unas tres horas.⁴⁵

Afegí que devers les tres i mitja del mateix dia, veient l'avanç de l'enemic, Breñé va acompanyar els que hi havia allà fins a la casa de Conxa Ferrer a Porto Cristo i no el tornaren a veure.

Conxa Ferrer es ratificà en la seva declaració feta en el transcurs de la causa 197/38 i simplement volgué afegir que Domingo Breñé «no se dedicó a la rotura de imàgenes y por el contrario fue el miliciano que las atendió más».⁴⁶ Conxa Rubí també parlà bé de Breñé, del qual digué que

trató en todo momento con mucha consideración a los que se hallaban refugiados. Los otros milicianos se entretuvieron en romper las imágenes Sagradas que había en la casa, cosa que no hizo el Breñé. Este las acompañó hasta el Puerto dejándolas en casa

⁴⁴ Aquest certificat, que Domingo Breñé, pel motiu que fos, devia dur a sobre quan va embarcar-se amb les tropes republicanes, havia estat expedit dia 19 de setembre de 1935 i es tractava d'un document on s'acreditava que havia estat nomenat mecanògraf de la Delegació dels Serveis Hidràulics del Pirineu Oriental amb un sou anual de 3.000 ptes. (AJTT33, Causa 338/38, f. 3). A l'anvers hi havia algunes dades més, entre les quals es deia que pertanyia a la plantilla dels «Cuerpos del Estado» des del 18 d'octubre de 1929 (AJTT33, Causa 338/38, f. 3v.).

⁴⁵ AJTT33, Causa 338/38, f. 6.

⁴⁶ AJTT33, Causa 338/38, f. 6.

de Concha Ferrer en donde las ayudó a trasladar colchones y les recomendó no salieran para nada y al cabo de poco tiempo marchó diciéndoles que si podía volvería, cosa que no sucedió. Añade que dicho Breñé les manifestó que en cuanto estalló el Movimiento el se encontraba prestando el servicio en la Aviación Naval de Barcelona y por ello no tuvo más remedio que embarcarse con los rojos cuando vinieron a esta Isla.⁴⁷

La declaració de la seva germana Matilde fou semblant i per primera vegada també hauria de declarar la germana Rubí Boronat, que no havia declarat encara cap vegada; Joana, de 18 anys, també ho feu d'una forma molt semblant a les altres.

L'edict de compareixença i la declaració de rebel·lia

Dia 7 d'octubre, davant la impossibilitat de localitzar Breñé, el jutge Saiz feia publicar una requisitòria al *Boletín Oficial de la Provincia de Baleares*⁴⁸ on se li donaven 9 dies per presentar-se voluntàriament al jutjat per tal de prestar declaració. Les dades que s'inclogueren a l'escrit del jutge eren totes les que coneixien a partir dels dos documents propietat de Breñé i les declaracions dels testimonis. No sabien ni tan sols la seva data de naixement.⁴⁹

El que havia estat milicià republicà no es presentà i dia 25 el jutge elevava la causa a l'auditor de guerra indicant el més destacat de les declaracions dels testimonis i assenyalant que l'absència de Breñé «hace suponer que [...] o bien reembarcó con las tropas marxistas cuando su derrota o bien murió en el frente de batalla».⁵⁰ Així, dia 3 de novembre, l'auditor de guerra Topete indicava al jutge que processàs l'investigat i que el declaràs en rebel·lia. L'auto de processament s'executà l'11 de novembre i dia 26 del mateix mes, després d'haver tornat a inserir una requisitòria al *Boletín Oficial de la Provincia de Baleares*⁵¹ on se li tornaven a donar 9 dies per presentar-se, fou declarat rebel.

El rellotge d'or

Després d'haver resolt la qüestió de Breñé, tot i que fos amb la declaració de rebel·lia, encara quedava sobre la taula un altre tema, el rellotge d'or que un dels milicians havia entregat a la dona d'Emili Torres, que aquest havia custodiat

⁴⁷ AJTT33, Causa 338/38, f. 6v.

⁴⁸ *Boletín Oficial de la Provincia de Baleares*, 13 d'octubre de 1938, p. 4.

⁴⁹ Havia nascut el 5 d'agost de 1914; per tant, quan va participar al desembarcament havia acabat de fer els 22 anys (*Boletín Oficial del Estado*, 15 de setembre de 1964, p. 12119).

⁵⁰ AJTT33, Causa 338/38, f. 12.

⁵¹ *Boletín Oficial de la Provincia de Baleares*, 15 de novembre de 1938, p. 8.

i que ara era al jutjat.

En algun moment de la causa s'atribuïa la propietat d'aquell rellotge al mateix Breñé, tot i que en realitat sembla que fou un altre milicià —de qui no s'esmenta el nom en cap moment— que davant el perill de perdre la vida i que així el rellotge també es perdés, l'entregà als refugiats as Regalo perquè el fessin arribar a la seva família a Barcelona.

Sigui com sigui, dia 28 de novembre el jutge sol·licità la designació de dos pèrits rellotgers per tal de procedir a l'examen i taxació de la peça en qüestió i des de la Comandància General es designà, per tal de portar a terme aquella tasca, el caporal d'Artilleria Miquel Sánchez Gispert i el soldat d'Artilleria Pau Fornés Juan, destinats al Regiment d'Artilleria de Mallorca, el primer amb destinació a Sóller i l'altre a Palma.

Dia 13 de desembre emeteren el seu informe: «se trata de un reloj de pulsera para caballero marca Cyma, de plaqué y en perfectas condiciones de uso, con un valor actual para la venta de unas sesenta pesetas».⁵²

Aquell mateix dia el jutge Saiz Gralla elevava les diligències sumariales a l'auditor de guerra, en aquest cas Antonio de la Rosa Mayol, qui, dia 17, decretava la suspensió i arxivament de les actuacions fins que Breñé fos localitzat o es presentàs, fet ratificat pel comandant general Cánovas dia 19 de desembre, i «respecto al reloj de pulsera, se procederá en consecuencia con el resultado de la diligencia de reconocimiento pericial».⁵³ Dia 20, el jutge, seguint aquelles instruccions superiors, ordenà la venda del rellotge i que per a aquesta qüestió s'obris una peça separada.

Peça separada de «subasta y remate de las piezas de convicción»

Dia 30 de desembre el rellotge «se saca a pública subasta, por término de ocho días [...] el que se vende por desmerecer su depósito».⁵⁴

El remat s'havia de celebrar dia 9 de gener, a les 10 del matí, a les estrades del Jutjat Permanent de la Comandància General de Balears i es feia avís públic a través d'un edicte penjat al tauló d'anuncis d'aquell mateix Jutjat advertint que no s'admetrien licitacions que no cobrissin dues terceres parts de la taxació i sense que abans s'hagués consignat el 10 %, com a mínim, del valor que s'establiria com a tipus per a la subhasta.

El dia de la subhasta només es presentà un postor, Federico Gomila Tabe-

⁵² AJTT33, Causa 338/38, f. 21v.

⁵³ AJTT33, Causa 338/38, f. 24.

⁵⁴ AJTT33, Causa 338/38, peça separada, f. 2.

ner, de Palma, que consignà a la taula del Jutjat 10 pessetes que cobrien el 10 % de la taxació i feu una licitació de 50 pessetes, que li fou admesa. Aquells doblers, per ordre del jutge, foren ingressats a la «Caja General de Depósitos del Banco de España».

A partir del mes de febrer, en absència del Jutge Jerónimo Saiz Gralla, que s'havia absentat de l'illa per haver estat designat el mes de febrer com a jutge instructor del Consell de Guerra Permanent núm. 2 constituït a Maó, la causa seria portada pel comandant d'Infanteria Manuel de Fuenmayor Bisellach, jutge eventual de la Comandància General de Balears, que simplement es dedicaria a fer els tràmits finals per tancar-la.

Domingo Breñé reembarcà

El jutge Saiz Gralla, quan el milicià Breñé no comparegué a les requisitòries que havia fet publicar al *Boletín Oficial de la Provincia de Baleares*, feu dues suposicions: o que havia mort al front o que, en algun moment, havia reembarcat amb les tropes republicanes i havia deixat l'illa.

Per fortuna, Domingo Breñé Sánchez salvà la vida i aquesta segona opció era l'encertada. Tenim algunes referències seves d'anys posteriors tant del temps de la guerra com ja dins la postguerra que ens ho confirmen.

El *Diario Oficial del Ministerio de Defensa Nacional*, publicació que el Govern de la República va editar des del 19 de maig de 1937 fins al 5 de març de 1939, en el seu número de 29 d'octubre de 1937, publicat des de València, hi apareixia que Antonio Fernández-Bolaños Mora, en aquells moments subsecretari de Defensa del Govern d'Indalecio Prieto, signava una resolució de dia 13 d'octubre de 1937 on deia:

He resuelto cause alta en el Servicio de Tren del Ejército D. Domingo Breñé Sánchez, procedente de la Brigada de Milicias del Transporte, equiparado al empleo de teniente del Ejército, debiendo incorporarse con la mayor urgencia.⁵⁵

A la mateixa publicació, en el número de 9 de juny de 1938, aquest cop publicat des de Barcelona i signat pel general Antonio Cordón García, el nom de Domingo Breñé apareixia entre els dels tinents equiparats inclosos en una resolució de 6 de juny de 1938 on s'havia resolt «conceder el ascenso al empleo superior inmediato, en sus respectivas Escalas, a los tenientes profesionales, en campaña y equiparados del Cuerpo de Tren».⁵⁶

L'any 1942 el nom de Breñé també aparegué a la Causa General de Barce-

⁵⁵ *Diario Oficial del Ministerio de Defensa Nacional*, 29 d'octubre de 1937, p. 179.

⁵⁶ *Diario Oficial del Ministerio de Defensa Nacional*, 9 de juny de 1938, p. 860.

lona que les forces vencedores i ja dominadores de l'Estat havien obert. Concretament se l'anomena quan es parla de

personas que durante la época de la dominación roja actuaron directa o indirectamente por cuenta de la —Generalidad— y que representaban al Poder Central en este Organismo y asimismo de aquellas que aún que desempeñando cargos secundarios auxiliares, o subalternos su actuación fue destacada y influyente en la vida oficial también de este organismo.⁵⁷

El Mecanógrafo Don Domingo Breñé Sánchez, el cual obtuvo el grado de Capitán de Milicias Rojas y según noticias se pasó a Francia con la retirada roja y actualmente se ignora su situación.⁵⁸

La seva actuació era qualificada dins l'apartat dels que havien tengut una actuació secundària, auxiliar o subalterna però prou important com per tenir-la en compte a l'hora de depurar responsabilitats davant les forces vencedores. Desconeixem, però, si se li aplicà alguna sanció o expedient sancionador.

El que sí que coneixem és que el 12 de novembre de 1961 havia entrat amb la categoria d'auxiliar a ocupar una destinació a la Confederació Hidrogràfica del Pirineu Oriental i que tenia un temps acumulat de servei de 12 anys, 8 mesos i 12 dies.⁵⁹ Davant l'extinció del Cos Auxiliar dels Serveis Hidràulics el 1966 passava a formar part del Cos General Administratiu.⁶⁰ Finalment, per les dades que hem pogut recollir, sabem que el 1976 encara estava actiu i ocupava el càrrec de cap de Negociat de Reclamacions i Denúncies de la Confederació Hidrogràfica del Pirineu Oriental.⁶¹

Reflexió

Degué saber mai Domingo Breñé que els tribunals militars mallorquins l'havien declarat en rebel·lia i tot el procediment que al voltant de la seva actuació s'havia efectuat?

⁵⁷ AHN, FC-Causa_General, 1617, Exp. 3, Pieza séptima de Barcelona. Actuación de las autoridades gubernativas locales, f. 15.

⁵⁸ AHN, FC-Causa_General, 1617, Exp. 3, Pieza séptima de Barcelona. Actuación de las autoridades gubernativas locales, f. 17.

⁵⁹ *Boletín Oficial del Estado*, 15 de setembre de 1964, p. 12119.

⁶⁰ *Boletín Oficial del Estado*, 5 de març de 1966, p. 2686.

⁶¹ *Boletín Oficial del Estado*, 15 d'octubre de 1976, p. 20136.

ARXIU CONSULTATS

AGMG: Archivo General Militar de Guadalajara

AHN: Archivo Histórico Nacional

AJTT33: Arxiu del Jutjat Togat Territorial núm. 33